

DE ZUID-AFRIKAANSE WAARHEIDS- EN VERZOENINGSCOMMISSIE ALS MODEL VOOR CONFLICTVERZOENING

Annelies Verdoolaege

*Vakgroep Afrikaanse Talen en Culturen
Universiteit Gent
Rozier 44
B-9000 Gent*

e-mail: Annelies.Verdoolaege@Ugent.be

SUMMARY

The South African Truth and Reconciliation Commission as a model for conflict resolution

After the fall of apartheid in 1994, the new South African government got confronted with the necessity to deal with the crimes committed in the past. Apartheid had been a system of institutionalized discrimination by the white minority and this apartheid past could not be ignored when trying to build a unified and peaceful society. The question was

how the apartheid atrocities could be dealt with in order for the majority of South Africans to be satisfied. A couple of possibilities were put forward, but the nation eventually opted for the establishment of the Truth and Reconciliation Commission (TRC). This paper will try to provide some background to this phenomenon. Possible alternatives and the coming into existence of the Commission will be highlighted. The concrete proceedings of the TRC will be described and finally the positive and the negative aspects of the Commission will be reflected upon. The final aim is to find out whether the TRC could be seen as a successful and praiseworthy institution and whether it could be regarded as a model for other countries confronted with traumatic conflicts.

Key Words: *South Africa, Truth and Reconciliation Commission, history and proceedings, possible alternatives*

INLEIDING

Na de val van apartheid in 1994 werd de nieuwe Zuid-Afrikaanse regering geconfronteerd met de noodzaak af te rekenen met de misdaden uit het verleden. Door een jarenlange discriminatie van de zwarte meerderheid door de blanke minderheid was het apartheid-regime uitgegroeid tot een gewelddadig systeem van uitbuiting en onderdrukking en men was het erover eens dat die misdaden op een of andere manier moesten aangepakt worden. De vraag die zich stelde was op welke wijze dit moest gebeuren opdat een zo groot mogelijk deel van de Zuid-Afrikaanse bevolking genoegdoening zou vinden. Verschillende mogelijkheden werden naar voren gebracht, maar uiteindelijk werd gekozen voor het opstellen van een Waarheids- en Verzoeningscommissie (TRC). In deze 'paper' zal getracht worden inzicht te bieden in dit fenomeen.

De TRC zal beschreven worden en de positieve en negatieve aspecten ervan zullen belicht worden. De bedoeling is om na te gaan of de

Waarheidscommissie succesvol is geweest en of dit dus een voorbeeld is dat kan nagevolgd worden in andere landen.

OP WELKE WIJZE KON DE NIEUWE DEMOCRATISCHE REGERING HET VERLEDEN AANPAKKEN?

In de tweede helft van de 20ste eeuw hebben democratische regeringen op verschillende manieren geprobeerd af te rekenen met wandaden uit het verleden. Meestal worden in zulke situaties een vijftal mogelijkheden overwogen (Liebenberg, I & Zegeye, A 1998: 541). Een eerste optie is om het verleden te vergeten en alle aandacht te besteden aan het oprichten van een nieuwe maatschappij. Deze mogelijkheid werd gevolgd door Spanje, Namibië en Zambia na hun overgang naar democratie. Een tweede oplossing is de strafrechtelijke vervolging van het oude regime, zoals gebeurd is bij de Nuremberg rechtszaken na de Tweede Wereldoorlog in Duitsland en bij de Rwanda-tribunalen. Verder kan er ook een regeringscommissie aangesteld worden die de mensenrechtenschendingen onderzoekt. Zo'n commissie wordt meestal opgezet door een regering die na de misbruiken nog steeds aan de macht is, zoals in Israël (in 1982-'83) of in Roemenië (in 1992). Als vierde mogelijkheid kan een waarheidscommissie in het leven geroepen worden. Dit gebeurde in een paar Latijns-Amerikaanse landen (Argentinië, Ecuador, Chili) bij het afrekenen met een dictatoriaal verleden. Tot slot is ook een gemengde aanpak mogelijk, waarbij de bovengenoemde opties gecombineerd worden.

Welke oplossing gekozen wordt door een regering hangt sterk af van de context, namelijk van de aard van de nieuwe regering, van de compromissen en voorwaarden die overeengekomen zijn bij de transitie naar democratie, van de historische achtergrond, enzovoort. Na lange onderhandelingen tussen het African National Congress (ANC) en de Nationale Partij (NP) opteerde men in Zuid-Afrika voor een waarheidscommissie. Voor die keuze werden verschillende redenen aangehaald. Strafrechtelijke vervolgingen werden als ontoereikend beschouwd omdat een rechtszaak vooral aandacht besteedt

aan de daders en de slachtoffers lijkt te negeren. In Zuid-Afrika wilde men zich vooral concentreren op de slachtoffers van apartheid en dus waren rechtszaken uitgesloten. Bovendien waren er ook na 1994 nog veel vroegere functionarissen aan de macht in gerechtelijke kringen en dat maakte de kans op daadwerkelijke bestraffing van apartheidsmisdadigers klein. Dit feit dat apartheidsfuctionarissen niet ontslagen zouden worden na 1994 was een onderdeel van het compromis tussen de NP en het ANC tijdens de onderhandelingen die de democratie vooraf gingen. De kans op bestraffing van apartheidsdaders was ook klein doordat er weinig concreet bewijsmateriaal bestond om die misdadigers te veroordelen. Een van de redenen hiervoor was dat het apartheidregime systematisch bewijsmateriaal had vernietigd, dat gebeurde vooral na 1990, toen duidelijk werd dat de overgang naar democratie onomkeerbaar was.

Het verlenen van algemene amnestie om zo een streep te trekken onder het verleden was de optie die verkozen werd door de vroegere regering en door de veiligheidsdiensten. Deze mogelijkheid was echter onaanvaardbaar voor het ANC, omdat er op die manier geen gerechtigheid zou zijn voor de slachtoffers van apartheidsmisdaden. Ten slotte werd ook het oprichten van een regeringscommissie verworpen als keuzemogelijkheid. Tijdens de overgangperiode van 1990-1994 hadden zowel de NP als het ANC namelijk al verschillende commissies opgericht, maar die werden nooit als betrouwbaar en geloofwaardig beschouwd.

Uiteindelijk werd dus gekozen voor een waarheidscommissie om af te rekenen met het apartheidsverleden. Onder impuls van Aartsbisschop Tutu en van Alex Boraine werd die term echter al snel omgevormd tot de 'Waarheids- en Verzoeningscommissie'. Op die manier werd beklemtoond dat het bevorderen van nationale verzoening een van de doelstellingen was van die commissie.

DE VOORBEREIDINGEN VAN DE TRC

Bij de voorbereiding van de TRC waren niet alleen politieke partijen betrokken, maar ook vertegenwoordigers van NGOs, van mensenrechtenorganisaties en van allerlei religieuze en maatschappelijke

bewegingen. Samen met deskundigen uit landen waar waarheidscommissies al in het leven waren geroepen werden een aantal conferenties georganiseerd en op die manier werd vorm gegeven aan het idee van de Zuid-Afrikaanse TRC. Na de verkiezingen van 1994 werd een wetsontwerp voorgelegd aan het parlement en uiteindelijk kwam de Waarheids- en Verzoeningscommissie tot stand in 'The National Unity and Reconciliation Act' van mei 1995.

Het mandaat van de TRC, zoals beschreven in die Act, was heel ambitieus en bevatte de volgende doelstellingen (Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Volume 1, Chapter 4: 54).

- 1- Een zo volledig mogelijk beeld schetsen van de oorzaken, omvang en gevolgen van de grove mensenrechtenschennissen tussen 1 maart 1963 en 5 december 1993.
- 2- Amnestie verlenen aan misdadigers van het apartheidsregime, op voorwaarde dat zij een volledige bekentenis aflegden en dat de misdaden politiek gemotiveerd waren.
- 3- De waardigheid van de slachtoffers van apartheidsmisdaden herstellen door hen de kans te bieden hun ervaringen te vertellen en door vergoedingen voor te stellen ter compensatie voor gebeurtenissen uit het verleden.
- 4- Een rapport opstellen dat een zo duidelijk mogelijk beeld geeft van de bevindingen van de Commissie en dat een overzicht biedt van de misbruiken die plaatsvonden tijdens apartheid.

De TRC Act stelde duidelijk dat het de bedoeling was van de TRC om door middel van dit mandaat nationale eenheid te bevorderen en dit in een geest van verstandhouding die de conflicten en problemen uit het verleden oversteeg.

Uiterst belangrijk voor de werking en het uiteindelijke succes van de TRC was de keuze van de commissarissen. De TRC Act stelde dat de Commissie uit niet minder dan elf en niet meer dan zeventien commissarissen mocht bestaan. De selectieprocedure gebeurde op een heel transparante en democratische manier. De Zuid-Afrikaanse

bevolking mocht namelijk zelf kandidaten voorstellen en zo kwam men tot een lijst van ongeveer driehonderd mensen. Een panel samengesteld uit leden van de regering en van burgerlijke maatschappijen reduceerde deze lijst dan tot vijftientig. Daarbij werd erop gelet dat de kandidaten in staat moesten zijn onpartijdig te oordelen, ze mochten geen uitgesproken politiek profiel hebben en ze mochten geen potentiële amnestie-aanvragers zijn. Uiteindelijk koos president Mandela, in overleg met zijn regering, vijftien commissarissen uit die lijst van vijftientig. Twee bijkomende commissarissen (iemand van de Coloured en iemand van de zwarte gemeenschap) werden daar nog aan toegevoegd om zo de representativiteit van de commissie te vergroten (Shea 2000: 25). Als voorzitter van de TRC werd Aartsbisschop Desmond Tutu aangesteld en de vice-voorzitter was Alex Boraine, een blanke geestelijke van de Methodist Church.

Behalve de keuze van de commissarissen was het ook belangrijk dat de TRC voldoende werkingsmiddelen kreeg. Op financieel vlak beschikte de Commissie over 196 miljoen Rand, waarvan er 165 miljoen afkomstig waren van de Zuid-Afrikaanse regering en 31 miljoen van buitenlandse schenkingen. Daarnaast kon de TRC ook een beroep doen op 400 medewerkers, waaronder mensen die onderzoek uitvoerden naar misdaden uit het verleden en personen die zich bezighielden met de administratieve aspecten van de Commissie (Eyskens, 2001: 25).

Om de werkzaamheden van de TRC te structureren en te coördineren werden vier regionale centra opgericht: de Westelijk en Noordelijke Kaapprovincie zouden geleid worden vanuit Kaapstad; Kwazulu-Natal en de Vrijstaat vanuit Durban; de Oost-Kaap vanuit Oost-Londen en Gauteng vanuit Johannesburg. Aan het hoofd van elk van deze regionale afdelingen werd een commissielid aangesteld (Eyskens, 2001: 26).

DE WERKING VAN DE TRC

De Zuid-Afrikaanse Truth and Reconciliation Commission ging officieel van start in december 1995 en volgens de TRC Act had ze achttien maanden om haar werkzaamheden af te ronden. Een interim rapport werd overhandigd aan president Mandela in oktober 1998. Omdat de werkzaamheden van het Amnestiecomité pas afgesloten werden in 2001 werd het finale rapport pas voorgesteld aan president Mbeki in maart 2003 (Thamm, 2003). De Commissie bestond uit drie subcomités: het Comité voor Mensenrechtenschendingen, het Amnestiecomité en het Comité voor Vergoedingen en Herstellingen. Verder beschikte de TRC ook over een onderzoekseenheid die als taak had de aanklachten en beschuldigingen te verifiëren. De commissarissen mochten zelf beslissen tot welk comité ze wilden behoren.

HET COMITÉ VOOR MENSENRECHTENSCHENDINGEN

Algemeen wordt aangenomen dat dit comité het meest succesvolle was van de drie TRC-comités. De werkzaamheden van dit comité werden ook het meest onder de belangstelling gebracht door een grote nationale en internationale media-aandacht.

Dit comité had zijn hoofdzetel in Johannesburg en het hield zich onder andere bezig met het onderzoek naar apartheidsmisdaden, met het aanduiden van motieven voor die misdaden, met het identificeren van misdadigers en met het toekennen van verantwoordelijkheid voor gepleegde wandaden (TRC Report, Volume 1, Chapter 10: 276).

In een eerste fase werden 'statement takers' erop uitgestuurd om getuigenissen van slachtoffers op te tekenen. Hierbij werd nauw samengewerkt met sociale en religieuze organisaties om de mensen in te lichten over de TRC en hen te stimuleren een getuigenis af te leggen. Mensen konden ook op eigen initiatief een verklaring indienen bij een van de afdelingen van de TRC. Meer dan 21.000 getuigenissen werden op die manier verzameld. Dat is meer dan enige andere waarheidscommissie ooit heeft bereikt. Het was de taak van de onderzoekseenheid om die getuigenissen te controleren op hun waarheidsgetrouwheid. Daarnaast moest ook een selectie gemaakt worden

om te beslissen welke getuigenissen verteld zouden worden in de openbare hoorzittingen.

Die openbare hoorzittingen begonnen op 15 april 1996 in Oost-Londen en ze bestonden uit verschillende soorten zittingen.

Ten eerste werden er zittingen gehouden die dieper ingingen op bepaalde conflicten of misdrijven van tijdens de apartheidperiode. Tijdens die zittingen werden verklaringen van slachtoffers gehoord die representatief waren voor dat bepaalde conflict of misdrijf. Die zittingen werden doorheen heel het land georganiseerd en duizenden mensen vertelden zo wat ze meegemaakt hadden onder het apartheid-regime. De hoorzittingen vonden plaats in lokale kerken, gemeentehuizen en scholen en er werd ruime aandacht aan besteed in de media. Zowel in de geschreven als in de gesproken pers waren deze zittingen een dagelijks onderwerp en er werden ook elke week speciale televisieprogramma's over gemaakt (Wilson, 2000: 21). Bij deze hoorzittingen lag de nadruk op de individuele slachtoffers en hun ervaringen en dat werd op verschillende manieren beklemtoond. Zo konden de getuigen hun verhaal vertellen in de taal die ze zelf wilden en werd er simultane vertaling georganiseerd voor de andere aanwezigen. Daarnaast werd er ook sociale en psychologische steun voorzien voor de slachtoffers en hun familie.

In de tweede plaats werden er thematische hoorzittingen georganiseerd. De bedoeling daarvan was om bredere patronen van misbruik bloot te leggen en een inzicht te verschaffen in de motieven van die misdaden. Tijdens deze hoorzittingen lag de nadruk ook op de slachtoffers, maar hun getuigenissen waren belangrijker in thematisch dan in individueel opzicht. Binnen deze categorie werden er onder andere zittingen gehouden over vrouwen, over kinderen en jeugd, over de militaire dienstplicht, en over bepaalde bekende en in het oog springende misdrijven, zoals de moord op de 'Guguletu Seven' en de Bisho moordpartij.

Tot slot waren er ook nog institutionele hoorzittingen, waar men informatie probeerde in te winnen over de rol van bepaalde instellingen tijdens het apartheidregime. In deze zittingen kwamen vertegenwoordigers aan het woord van onder andere de media, de

zakenwereld, het onderwijs, de journalistiek, de medische sector, de gerechtelijke macht, het gevangeniswezen en religieuze instellingen. Sommige van deze zittingen waren vrij succesvol, zoals die van de medische sector. Anderen waren dan weer heel teleurstellend, zoals de zitting waar leden van de gerechtelijke macht uitgenodigd werden.

Door middel van deze drie soorten hoorzittingen gaf het Comité voor Mensenrechtenschendingen een stem aan honderden slachtoffers van apartheid. In een later hoofdstuk zal ingegaan worden op de positieve en negatieve aspecten van de TRC-procedure. Hier kan er echter al op gewezen worden dat deze zittingen vele apartheidsmisdaden op een indrukwekkende manier aan het licht hebben gebracht en dat ze dus een grote invloed hebben uitgeoefend op het geweten van veel Zuid-Afrikanen.

HET AMNESTIECOMITÉ

In andere landen waar een waarheidscommissie plaatsgevonden heeft was de amnestieprocedure vaak een apart wettelijk mechanisme. In Zuid-Afrika echter maakte het Amnestiecomité een vast deel uit van de TRC. Het comité mocht echter wel onafhankelijk beslissen aan wie amnestie verleend werd. Dit comité bestond uit vijf mensen en de hoofdzetel ervan was in Kaapstad gevestigd. De deadline voor het indienen van amnestieaanvragen werd vastgesteld op middernacht van 30 september 1997. In de beginfase van de TRC vroegen echter vrij weinig mensen amnestie aan en het was vooral in een latere fase dat steeds meer mensen de kans aangrepen om kwijtschelding te vragen voor hun misdrijven. Dat gebeurde vooral nadat enkele centrale figuren van tijdens de apartheid hun wandaden hadden toegegeven. Daardoor vreesden andere misdadigers dat zij ook genoemd zouden kunnen worden in de reeks van beschuldigingen die aan het licht kwam. Uiteindelijk ontving het Amnestiecomité bijna 7200 aanvragen. De overgrote meerderheid van die aanvragen - 5392 - werd echter niet toegekend. Om amnestie te krijgen moesten de aanvragers namelijk aan een aantal wettelijke criteria beantwoorden. Ten eerste moest de desbetreffende misdaad gepleegd zijn tussen 1 mei 1960 en 10 mei 1994. Vervolgens moest de aanvrager het Amnestiecomité ervan overtuigen dat de misdaad politiek gemotiveerd was geweest.

Dat betekent dat ze niet mocht begaan zijn uit persoonlijk belang, uit wraak, uit woede of uit haat. Om te oordelen of een misdaad politiek gemotiveerd was baseerde het comité zich op de Norgaard-principes. Dat zijn richtlijnen die in 1990 opgesteld zijn door de Deense professor C.A. Norgaard, voorzitter van de European Commission on Human Rights, bij het behandelen van het probleem van de politieke gevangenen in Namibië. Die regels handelen over de motieven, de aard en de doelstellingen van de misdaad om zo te bepalen of die al dan niet beschouwd kan worden als een politieke misdaad (Pienaar, 1995: 460). Het belangrijkste criterium om amnestie te verkrijgen was echter dat de aanvragers een volledige bekentenis moesten afleggen van alles wat ze wisten over de misdaad. Dit hield in dat ze ook moesten vertellen wie de opdrachtgevers waren geweest. Tot slot hield het Amnestiecomité ook nog rekening met de zogenaamde proportionaliteit. Dit betekende dat er gekeken werd of de gepleegde misdaad wel in verhouding stond tot de doelstellingen ervan. De beschuldigten moesten geen berouw tonen bij het bekennen van hun misdaden.

Als amnestie werd toegekend werden de misdadigers vrijgesproken van elke gerechtelijke of burgerlijke vervolging. De feiten en onthullingen die aan het licht kwamen tijdens zittingen van de TRC konden ook niet gebruikt worden als bewijsmateriaal tegen die beschuldigde voor een officiële rechtbank. Indien amnestie werd geweigerd kon de beklagde zowel burgerlijk als gerechtelijk vervolgd worden in de toekomst.

Niet alle amnestieaanvragen werden behandeld in openbare hoorzittingen, want daarvoor had het Amnestiecomité te weinig tijd. Alleen die aanvragen die handelden over grove mensenrechtenschendingen, zoals gedefinieerd in de TRC Act, kwamen voor tijdens openbare zittingen. De andere aanvragen werden door de comitéleden achter gesloten deuren behandeld (Wilson, 2001: 23; Eyskens, 2001: 31).

Over het algemeen zijn deskundigen het erover eens dat deze vorm van amnestie verlenen uniek was. Toch heeft ook dit amnestieproces

zijn positieve en negatieve aspecten en daar zal in een verder hoofdstuk dieper op ingegaan worden.

HET COMITÉ VOOR VERGOEDINGEN EN HERSTELLINGEN

Dit subcomité van de TRC bestond uit tien personen en de hoofdzetel ervan was gevestigd in Johannesburg. De TRC Act gaf aan dit Comité voor Vergoedingen en Herstellingen een heleboel verantwoordelijkheden. In de eerste plaats moest het een oordeel vellen over verklaringen en aanvragen die het doorgespeeld kreeg van het Amnestiecomité en van het Comité voor Mensenrechtenschendingen. Met betrekking tot dat materiaal moest het comité namelijk bewijsmateriaal verzamelen over de identiteit en het lot van de slachtoffers en de aard van het onrecht dat hen aangedaan was. Op basis daarvan was het de bedoeling dat aanbevelingen geformuleerd werden om slachtoffers te vergoeden. Die aanbevelingen moesten voorgesteld worden aan de president en door middel van die vergoedingen hoopte men de menswaardigheid van de slachtoffers te herstellen. Tot slot moest het comité ook suggesties geven om instellingen te creëren die konden bijdragen tot een rechtvaardige maatschappij (TRC Report, Volume 1, Chapter 10: 285).

De opdracht van dit comité was zwaar, want al snel werd het geconfronteerd met een aantal moeilijkheden. Zo was het lang niet duidelijk wie in aanmerking kwam voor een vergoeding en waaruit die vergoeding zou bestaan. Tijdens de zittingen van het Comité voor Mensenrechtenschendingen kwam naar voren dat de wensen van sommige slachtoffers heel bescheiden waren. Verschillenden vroegen bijvoorbeeld een herdenkingsmonument of een grafsteen voor overleden familieleden. Anderen hadden graag gehad dat de naam van een familielid gezuiverd werd nadat hij of zij decennia lang ten onrechte bestempeld was als een collaborateur van het regime. Er waren echter ook slachtoffers die financiële vergoedingen verwachtten en dat was een groot probleem voor het comité. De TRC beschikte zelf namelijk niet over voldoende middelen om slachtoffers financieel te vergoeden. Ze kon dus alleen vrijblijvende aanbevelingen

formuleren waarover de regering dan zou moeten beslissen. Van in het begin werd het echter duidelijk dat uitgebreide individuele vergoedingen moeilijk zouden zijn. Daarom werden ook voorstellen gedaan voor collectieve of symbolische vergoedingen. Collectieve vergoedingen hielden bijvoorbeeld in dat de infrastructuur, de medische zorg of de onderwijsvoorzieningen verbeterd werden voor een bepaalde gemeenschap. Op symbolisch vlak dacht men eraan herinneringsmonumenten op te richten of straten en gebouwen te noemen naar gevallen slachtoffers.

Dit Comité voor Vergoedingen en Herstellingen is het minst succesvolle geweest van de drie TRC-comités. Zoals verder zal blijken waren de verwachtingen ten opzichte van dit comité namelijk heel hoog gespannen en heeft het die verwachtingen niet altijd kunnen inlossen.

POSITIEVE ASPECTEN VAN DE TRC¹

In de eerste plaats moet de nadruk gelegd worden op de unieke aspecten van de Zuid-Afrikaanse TRC. Om te beginnen was deze TRC, in tegenstelling tot waarheidscommissies in andere landen, het resultaat van een parlementaire wet. In andere landen werden commissies soms aangeduid door de president en op die manier kwamen ze niet zo democratisch tot stand als het geval was in Zuid-Afrika. Daarmee samenhangend was het feit dat de werking van de Zuid-Afrikaanse TRC erg transparant was. De hoorzittingen werden in het openbaar gehouden, terwijl dat elders zelden het geval was. Daarnaast besteedden de media een enorme aandacht aan de TRC en dat betekende dat de commissarissen voortdurend blootgesteld werden aan nationale en internationale kritiek.

Een ander groot verschil met commissies in het buitenland was de macht die toegekend was aan de TRC. Zij had namelijk het recht om getuigen te verplichten voor de TRC te verschijnen. Als personen deze ophefing negeerden konden ze beboet worden. Verder had de

---

¹ Voor een compleet overzicht van de positief en negatief georiënteerde literatuur m.b.t. de TRC verwijst ik naar TRC Research Website: <http://africana.ugent.be/trc.htm>

onderzoekseenheid van de TRC het recht om alle nodige dossiers en archieven te raadplegen, ook documenten die tot dan toe geheim of verborgen waren geweest (Rotberg & Thompson 2000: 146).

De Zuid-Afrikaanse TRC was dus duidelijk een uniek fenomeen en veel mensen zijn het er ook over eens dat ze verschillende positieve zaken bereikt heeft. Een eerste positieve verwezenlijking heeft volgens sommigen (onder andere Minow 1998a: 331 en Mooney 1998: 215) plaatsgevonden op persoonlijk vlak. Voor veel slachtoffers was het vertellen van hun verhaal namelijk een psychologisch heel belangrijke en helende ervaring. Het was vaak moeilijk om het verleden opnieuw te beleven, maar toch waren veel mensen opgelucht nadat ze hun hart uitgestort hadden voor de TRC. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de woorden van een Afrikaanse vrouw die het verhaal vertelde van haar veertien jaar oude kind dat gemarteld en gedood werd. Op het einde van de TRC-zitting zei ze: “Oh, yes, Sir, it was worth the trouble. I think that I will immediately fall asleep tonight, for the first time in sixteen years, and I will not have nightmares (Meiring 1999: 371). Door hun verhaal te vertellen voor de TRC realiseerden de slachtoffers zich dat hun lijden geen privé-aangelegenheid was geweest, maar deel van een maatschappelijke ervaring waar miljoenen mensen een rol in speelden. Op die manier was het voor hen gemakkelijker om af te rekenen met het trauma en met de machteloosheid en verbittering waarmee ze al jarenlang werden geconfronteerd (Minow 1998b: 67).

Voor deze slachtoffers was het mentaal niet alleen belangrijk om hun eigen verhaal te vertellen, maar ook om te waarheid te horen uit de mond van de misdadigers. Vele mensen waren jarenlang in het ongewisse gelaten over het lot van hun geliefden en ze waren gelukkig om eindelijk de waarheid te vernemen. Vooral het feit dat iedereen in het land nu geconfronteerd werd met die waarheid – door middel van de media – was belangrijk. Na de TRC kon niemand in Zuid-Afrika de apartheidsmisdaden nog ontkennen en dat was psychologisch erg belangrijk voor de slachtoffers. Op die manier werd hun lijden erkend en voelden ze zich gerespecteerd en gewaardeerd.

Het tevoorschijn halen van de waarheid was dus duidelijk een van die aspecten van de TRC die geapprecieerd werden door veel slachtoffers (Picker, 2003). Bepaalde auteurs vinden echter dat ook het tweede luik van de TRC – het verzoeningsaspect – geslaagd is. Tot verbazing van de wereld bleken sommige mensen inderdaad in staat zich te verzoenen met de daders. Het feit dat de bekentenissen van de misdadigers in het openbaar gebeurden zou bijgedragen hebben tot dit verzoeningsproces. Volgens Norvall (1999: 511) zou verzoening namelijk nooit zo gemakkelijk plaatsgevonden hebben na een persoonlijke toenadering en een privé-bekentenis. Vrij regelmatig gaven slachtoffers blijk van vergevingsgezindheid en tijdens de hoorzittingen waren de toeschouwers dan ook soms getuige van emotionele tekenen van individuele verzoening.

Verskillende auteurs zijn ervan overtuigd dat verzoening niet alleen op persoonlijk, maar ook op nationaal vlak gerealiseerd werd door de TRC. Dat zou het geval zijn doordat de TRC erin geslaagd is nationale eenheid te verwezenlijken (Asmal, Asmal & Roberts 1997: 121, Langsley 1998: 775 en Minow 1998a: 345). Vroeger, zo stellen deze auteurs, zagen blank en zwart elkaar als twee groepen die toevallig in hetzelfde land woonden. Na de TRC beschouwden ze elkaar als burgers van Zuid-Afrika die samen moesten werken om hun land op te bouwen. Door de onthullingen van de TRC bleek dat alle Zuid-Afrikanen een gemeenschappelijke geschiedenis hadden die niet meer genegeerd kon worden en die samenhangigheid teweegbracht. Elke dag opnieuw werden de Zuid-Afrikanen gezamenlijk geconfronteerd met hun verleden en zo werd de basis gelegd voor een nationaal bewustzijn. Volgens velen is de grootste verwezenlijking van de TRC dan ook dat ze bijgedragen heeft tot het bouwen van de Zuid-Afrikaanse natie.

Een ander positief aspect van de TRC is dat ze bewees dat er openheid en democratie heerste in het nieuwe Zuid-Afrika. Mensen hadden nu de mogelijkheid om openlijk te discussiëren en hun mening te uiten en dat was cruciaal voor de geloofwaardigheid van de nieuwe regering (Henderson 2000: 465).

Tot slot was de TRC ook belangrijk op moreel vlak. Ze wees namelijk op de sterkte van de menselijke geest en op de wil tot overleven. Door het beklemtonen van deze menselijke elementen werd vooral de Afrikaanse bevolking een gevoel van eigenwaarde en trots gegeven en dat was een indrukwekkende positieve verwezenlijking van de TRC (Lapsley 1998: 746). Minow (1998b: 68) wijst er trouwens op dat dat gevoel van trots vaak nog versterkt werd door de media-aandacht. Slachtoffers beseften dat hun woorden over heel de wereld gehoord werden en dat zij door hun lijden te vertellen het bewustzijn van heel veel individuen konden beïnvloeden.

NEGATIEVE ASPECTEN VAN DE TRC

Een negatief element dat dikwijls naar voren gebracht wordt is dat de TRC een tijdrovend en duur fenomeen was. Tijdens de TRC-jaren vonden meer dan 150 hoorzittingen plaats en moesten de aanvragen behandeld worden van 21,400 slachtoffers en van bijna 7200 amnestie-aanvragers. Dit alles kostte veel tijd en geld en sommige critici vroegen zich af of die middelen niet beter besteed hadden kunnen worden aan concrete materiële verbeteringen, voor slachtoffers of voor het aanpakken van de huidige criminaliteit.

Van in het begin stond de TRC onder zware kritiek van verschillende politieke partijen. De Nationale Partij en de Inkatha Freedom Party vonden bijvoorbeeld dat de TRC een instrument van het ANC was en dat ze partijdige beslissingen nam. Vooral de blanken waren ervan overtuigd dat het TRC-proces zou uitlopen op een heksenjacht tegen hun raciale groep. Die bevoordeling van het ANC bleek volgens hun tegenstanders ook uit de keuze van de commissarissen, aangezien de meerderheid daarvan bestempeld kon worden als pro-ANC. Het is echter opmerkelijk dat ook het ANC ontevreden was over de beslissingen genomen door de TRC. De commissarissen hadden bewust geprobeerd onpartijdig te zijn door zowel de misdaden van het apartheidregime als de misdaden begaan door de vrijheidsbewegingen te beschouwen als grove mensenrechtenschendingen. Het ANC ging daar helemaal niet mee akkoord. Zij vond namelijk dat haar misdaden meer gerechtvaardigd waren dan die van het vroegere

regime en dat ze dus niet over dezelfde kam konden geschoren worden. De TRC hield echter vol dat het ANC wel een gerechtvaardigde oorlog had gevoerd, maar dat het daarin ongerechtvaardigde middelen had gebruikt. Precies doordat de kritiek tegen de TRC vanuit verschillende politieke hoeken kwam, kan verondersteld worden dat de commissie haar onpartijdigheid toch in grote mate eer aangedaan heeft (Boraine 2000: 231).

Een tweede vorm van kritiek die geuit werd kwam niet zozeer van de -overwegend blanke - politici, maar wel van de zwarte bevolking. Daders die voor de TRC amnestie hadden verkregen werden vrij gepleit van elke gerechtelijke of burgerlijke vervolging. Die amnestieregeling zou noodzakelijk geweest zijn voor een vredege overgang naar democratie. Zonder de garantie op amnestie zou de NP waarschijnlijk nooit haar macht afgestaan hebben en zou het land misschien ondergedompeld geweest zijn in een eindeloze burgeroorlog. Zoals aangetoond, waren er ook bepaalde criteria verbonden aan het verlenen van amnestie en was er dus geen sprake van een algemene amnestie. Mensen moesten individueel en in het openbaar hun misdaden bekennen en dat was voor velen een zware opdracht. Bovendien konden daders die niet naar voren kwamen later altijd nog strafrechtelijk vervolgd worden. Ondanks al deze elementen vonden veel slachtoffers dat dit amnestieproces geen gerechtigheid bracht. Volgens hen hield gerechtigheid in dat de daders echt bestraft werden, namelijk met boetes of gevangenisstraffen. De bewering van pro-TRC-mensen, zoals Boraine en Tutu, dat de TRC instond voor een andere vorm van gerechtigheid – de zogenaamde 'restorative justice', die de nadruk legde op de menselijke waardigheid van de slachtoffers – kon de critici niet tot andere gedachten brengen. Sommigen, zoals de familieleden van Steve Biko, daagden de TRC zelfs voor de rechtbank. Hun argument was dat de hele amnestieprocedure ongrondwettelijk was en ook in tegenspraak met internationale mensenrechtenconventies. Ze werden echter in hun ongelijk gesteld door het Hooggerechtshof. Dat Hooggerechtshof oordeelde dat de Zuid-Afrikaanse grondwet en verschillende internationale conventies individuen inderdaad het recht geeft misdadigers voor het gerecht te dagen. De Zuid-Afrikaanse context was echter zo uitzonderlijk dat de amnestieregeling noodzakelijk was bij het streven naar een vreedevolle en democratische toekomst. Bovendien stelde het Hooggerechtshof

dat de TRC gerechtelijke bestraffing niet uitsloot, omdat amnestie voorwaardelijk was. De critici brachten hier tegenin dat het risico op daadwerkelijke vervolging minimaal was voor misdadigers die niet naar voren waren gekomen of die geen amnestie hadden gekregen.

Dat was te wijten aan de inefficiëntie van het Zuid-Afrikaanse rechtssysteem en aan het feit dat er heel weinig bewijsmateriaal bestond tegen die daders (Bizos, 1998, Bell & Ntsebeza, 2001). Dit alles werd erkend door het Hooggerechtshof en door de TRC zelf, maar toch werd het amnestieproces behouden in naam van verzoening en eenheid.

Velen vroegen zich ook af in hoeverre de TRC de waarheid aan het licht had kunnen brengen. 'De objectieve waarheid' kon namelijk onmogelijk achterhaald worden aangezien alle getuigen de realiteit vertelden vanuit hun eigen perspectief. Verder was het ook zo dat duizenden slachtoffers wel hun verhaal verteld hadden voor de TRC, maar dat de overgrote meerderheid niet naar voren was gekomen. Bovendien was het moeilijk voor de TRC om het hele apartheidsverhaal te onthullen door een aantal praktische problemen. Zoals gezegd had het oude regime zich namelijk ingespannen om zoveel mogelijk documenten te vernietigen. Vooral in de periode tussen 1990-1994 had de apartheidregering veel bezwarend bewijsmateriaal vernietigd. Verder gelastte het mandaat de TRC ook om alleen 'grove mensenrechtenschendingen' te onderzoeken. Die 'grove mensenrechtenschendingen' werden strikt gedefinieerd en omvatten 'moorden', 'verkrachtingen', 'ontvoeringen' en 'zware mishandelingen' (TRC Report, Volume 1, Chapter 4: 59). Dat betekende dat structurele aspecten van het apartheidssysteem niet aangeklaagd werden. Miljoenen mensen hadden geleden onder discriminerende wetten waardoor ze verplicht werden om te verhuizen of waardoor ze op allerlei mogelijke manieren vernederd werden. Deze onderdrukkingen werden echter niet beschouwd als 'grove mensenrechtenschendingen' en werden dus niet behandeld door de TRC (Nattrass 1999: 373).

Volgens verschillende critici (o.a. Mamdani 2000: 61) concentreerde de TRC zich duidelijk te beperkt op de tegenstelling tussen één soort 'daders' en één soort 'slachtoffers'. De slachtoffers die een aanvraag ingediend hadden bij de TRC kwamen in aanmerking voor

vergoedingen en de daders die amnestie aangevraagd hadden voor de TRC kwamen in aanmerking voor de kwijtschelding van hun straf. Wat de slachtoffers betreft waren dit vaak politieke activisten en wat de daders betreft ging het meestal om apartheidsfunctionarissen. Maar, in de Zuid-Afrikaanse maatschappij bevonden zich ook duizenden mensen die niet tot een van deze twee categorieën behoorden. Veel mensen waren slachtoffer van apartheid als systeem of ze waren onrechtstreekse slachtoffers. Dat laatste was bijvoorbeeld vaak het geval met vrouwen wiens man actief strijd voerde tegen apartheid. Als die mannen opgepakt of vermoord werden hadden die vrouwen het erg zwaar als enige kostwinner en als morele steun van de familie. Deze vrouwen ondergingen geen 'grove mensenrechtenschendingen', maar ze waren toch op een andere manier slachtoffer. Op dezelfde wijze kan men ook spreken over verschillende soorten daders. De misdadigers die voor de TRC verschenen hadden persoonlijk mensen vermoord of mishandeld. Daarnaast waren er echter miljoenen blanke Zuid-Afrikanen die nooit zulke misbruiken hadden gepleegd, maar die wel geprofiteerd hadden van het systeem. Sommige auteurs gaan heel ver in dit opzicht, want ze stellen dat eigenlijk alle blanken als daders kunnen worden beschouwd. De TRC deed wel een poging om die 'beneficiaries' van apartheid aan te pakken door het organiseren van de institutionele zittingen. Daarin werden allerlei instellingen en sociale groeperingen ter verantwoording geroepen over hun – passieve – medeplichtigheid aan apartheid. Voor bepaalde critici was dit echter niet voldoende en richtte de TRC zich dus op een te kleine groep mensen (Williams, 1999, Harris, 2000, Jefferey, 2001, Posel, 2002).

Door zich te zeer te concentreren op de dichotomie tussen slachtoffers en daders vereenvoudigde de TRC het verleden te sterk. Heel het ingewikkelde raderwerk van apartheid werd gereduceerd tot een simpele tegenstelling en er werd geen poging ondernomen om een genuanceerdere analyse te vinden. Sommige onderzoekers hebben dan ook geopperd dat de TRC het verleden niet nauwkeurig genoeg onderzocht heeft (Ignatieff, 1998, Pigou, 1999, Cherry, 2000). De vraag is echter of de commissie daar de tijd voor had. Ze stond namelijk onder zware druk om snel resultaten te leveren en dat verhinderde misschien een gedetailleerd onderzoek (Mooney 1999: 213).

Een ander negatief aspect van de TRC was dat ze geen bekentenissen van vooraanstaande apartheidspolitici heeft gekregen. Mensen hadden de indruk dat ondergeschikte functionarissen wel naar voren kwamen uit angst om veroordeeld te worden, maar dat de opdrachtgevers buiten schot bleven. Mensen zoals de oud-presidenten Botha en De Klerk weigerden hun verantwoordelijkheid op te nemen en dat was een grote teleurstelling voor veel Afrikanen (Goodman 1999: 179).

Om al die redenen zeiden verschillende auteurs dat de TRC een gedeeltelijke waarheid had tevoorschijn gebracht en zeker niet 'de waarheid' over het apartheid-verleden (Mamdani, 1997; Cose, 1998; Adam & Adam, 2000; Rigby, 2001).

Wat het aspect van de verzoening betreft hebben we hierboven gezien dat er soms wel tekenen van individuele verzoening naar voren kwamen tijdens de hoorzittingen. Sommige critici beweerden ook dat de TRC wel degelijk nationale verzoening had teweeggebracht doordat er een vorm van nationale eenheid was gecreëerd (o.a. Hay, 1998; Christie, 2000). Veel andere schrijvers gaan met dat laatste echter niet akkoord (Odendaal, 1997; Van der Merwe, 1999). Ook uit een recent onderzoek naar attitudes onder de Zuid-Afrikanen blijkt dat er nog veel onverdraagzaamheid en racisme heerst (de survey van het Institute of Justice and Reconciliation, <http://www.ijr.org.za/>). Veel blanke Zuid-Afrikanen voelen zich nog net zo superieur tegenover zwarten als vroeger, maar nu zullen ze daar niet zo openlijk meer voor uitkomen. Het zou dan ook een illusie zijn te denken dat alle Zuid-Afrikanen zich nu verbonden voelen en samen willen werken aan de 'rainbow nation'. De racistische gevoelens van blank tegenover zwart zouden onveranderd gebleven zijn en ook de zwarten zouden zich niet vriendschappelijker opstellen tegenover hun blanke landgenoten (Jacobs 2000).

Niet alleen de gevoelens van de mensen zouden trouwens dezelfde zijn gebleven, maar ook de eigendomsverhoudingen en de materiële verschillen tussen blank en zwart. Nog altijd ligt de economische macht in handen van de blanken en zijn het vooral Afrikanen die arm en werkloos zijn. Verschillende critici wijzen erop dat verzoening

alleen kan plaatsvinden als er ook materiële veranderingen gebeuren en als de kloof tussen blank en zwart daadwerkelijk kleiner wordt (Norval 1999: 541 & Mooney 1999: 212). Zolang mensen geen concrete verbetering ervaren in hun dagdagelijkse leven, is het zinloos om te theoretiseren over verzoening en nationale eenheid.

Dit onvermogen om materiële veranderingen teweeg te brengen in het leven van apartheidsslachtoffers wordt als een van de grootste tekortkomingen gezien van de TRC en meerbepaald van het Comité voor Vergoedingen en Herstellingen. Zoals eerder gezegd was het de taak van dit laatste Comité om voorstellen te formuleren voor de president wat betreft vergoedingen voor de slachtoffers. Het toekennen van vergoedingen werd als cruciaal gezien in het verzoeningsproces omdat het beschouwd werd als een soort compensatie voor de amnestieregeling. We hebben gezien dat er een grote controverse bestond over het feit of de TRC wel gerechtigheid bracht voor de slachtoffers. Door apartheidsmisdadigers amnestie te verlenen leek het hele TRC-proces namelijk vooral voordelig voor de daders en niet voor de slachtoffers. De politiek van vergoedingen en herstellingen moest dit onevenwicht herstellen en aantonen dat ook slachtoffers voordelen haalden uit de TRC. Het probleem was dat de regering maar heel aarzelend over de brug is gekomen met schadevergoedingen. De TRC had een bedrag van 500 miljoen rand per jaar voorgesteld om slachtoffers financieel te vergoeden. In november 1999 maakte het parlement echter haar reparatiebudget bekend en dan bleek dat er maar 300 miljoen voorzien was voor schadevergoedingen (Streek 1999). Van dat bedrag was er in oktober 2000 slechts 25 miljoen uitgekeerd. De regering kloeg dat er geen geld genoeg was voor vergoedingen, maar sommige auteurs (o.a. Hamber, 2000) brengen daar tegenin dat er wel degelijk geld beschikbaar is. Als de regering bijvoorbeeld zou snoeien in haar defensiebudget zou er geen enkel probleem zijn om slachtoffers te vergoeden. Een andere manier waardoor de regering haar verplichtingen probeert te omzeilen is door het opwerpen van morele argumenten. Zo stelt ze dat de geleden ervaringen - bijvoorbeeld het verdwijnen of martelen van familieleden - toch niet gecompenseerd kunnen worden door geld en dat het dus immoreel zou zijn om financieel vergoed te worden. Uit getuigenissen van slachtoffers is echter gebleken dat de materiële problemen van velen

zo zwaar zijn, dat ze heel tevreden zouden zijn met een financiële compensatie.

Hoewel dit probleem van de vergoedingen meestal gezien wordt als een negatief aspect van de TRC, is het toch noodzakelijk erop te wijzen dat de TRC volgens haar mandaat alleen aanbevelingen moest doen aan de regering en dat het niet haar verantwoordelijkheid was om die aanbevelingen ook uit te voeren. De schuld zou hier dus eerder in de schoenen van de ANC-regering moeten geschoven worden.

We moeten toegeven dat de regering wel pogingen heeft ondernomen om de materiële leefomstandigheden van veel Afrikanen te verbeteren. Zo heeft ze in sommige gemeenschappen wel degelijk gezorgd voor nieuwe huisvesting, scholen en ziekenhuizen (Gibson, 2004). Toch zijn veel verwachtingen onbevredigd gebleven en vooral de hoge werkloosheid - 26,2% volgens een schatting uit 2004 (CIA World Factbook) - blijft een groot probleem. Door middel van economische programma's probeert de regering een economische groei te realiseren, maar tegelijkertijd wil ze ook de sociale gelijkheid bevorderen. De combinatie van die twee blijkt uiterst moeilijk te zijn, vooral doordat de regering ook onder druk staat van het internationale kapitalisme. Tot nu toe zijn veel apartheidsslachtoffers op hun honger gebleven en voor de politieke en sociale stabiliteit is het absoluut noodzakelijk dat de regering de verwachtingen van het 'nieuwe Zuid-Afrika' snel in de praktijk probeert te brengen.

CONCLUSIE

Zoals gebleken is uit dit artikel is het erg moeilijk om een eenduidige evaluatie te geven van de TRC. In de beginperiode van de TRC waren de uitingen van bewondering en enthousiasme niet weg te slaan uit de media en ook de meeste wetenschappelijke publicaties hadden vooral lof over het initiatief. Na verloop van tijd, toen men meer en meer geconfronteerd werd met de moeilijkheden van de TRC, nam de kritiek echter toe. Vooral na de verschijning van het TRC Rapport in oktober 1998 kwam de Waarheidscommissie zwaar onder vuur te liggen. Toen waren het in de eerste plaats de aspecten van partijdig-

heid en van de ontoereikendheid van het Comité voor Vergoedingen en Herstellingen die aan bod kwamen. Er werd ook op gewezen dat het werk van de TRC niet af was, want dat een groot aantal dossiers van het Amnestiecomité nog behandeld moest worden. In een later stadium is men zich dan meer vragen gaan stellen over de maatschappelijke successen van de TRC. Dan richtte de kritiek zich op de aspecten van nationale verzoening en van het al dan niet creëren van een collectieve waarheid.

Naast deze negatieve critici is er toch altijd een hele groep auteurs geweest die overtuigd bleef van de positieve waarde van de TRC. Zij bleven benadrukken dat er zonder de TRC nooit vrede was gekomen in Zuid-Afrika en dat de TRC, met al zijn gebreken, de beste oplossing is geweest om af te rekenen met het apartheidsverleden. Men beklemtoonde wel dat de verwachtingen van de TRC misschien te hoog gespannen waren geweest en dat het TRC-mandaat wel erg ambitieuze doelstellingen had. Volgens velen, ook volgens de meeste TRC-commissarissen, sprak het echter vanzelf dat de TRC op zich geen verzoening en nationale eenheid kon brengen. De Waarheidscommissie was een eerste en heel belangrijke stap op de weg naar verzoening, maar die verzoening kan niet van de ene dag op de andere opgedrongen worden aan de Zuid-Afrikaanse bevolking. Het leren samen leven en het creëren van nationale eenheid is een langdurig proces dat heel moeilijk blijkt te zijn na de eeuwenlange verdeeldheid. De regering, de maatschappelijke organisaties, de NGOs, de religieuze bewegingen en vooral de mensen van Zuid-Afrika zelf zouden zich bewust moeten inspannen om verzoening te bewerkstelligen.

Onderzoek door het Centre for the Study of Violence and Reconciliation (<http://www.csvr.org.za/>) wees uit dat de opinie van de Zuid-Afrikanen ten opzichte van de TRC vrij positief is, hoewel zwarten over het algemeen positiever zijn dan blanken. Veel mensen vinden dat de TRC inderdaad had bijgedragen tot het ontrafelen van het apartheidsverleden. Misschien werd er maar een gedeeltelijke waarheid blootgelegd, maar de apartheidsmisdaden zijn ten minste aan de oppervlakte gebracht en kunnen niet meer ontkend worden. Het onderwerp van de verzoening is moeilijker te beoordelen. Bisschop Tutu (1999: 280) is ervan overtuigd dat een mens in staat is zijn ergste

vijand te vergeven, en sommige hoorzittingen bewezen inderdaad dat individuele verzoening mogelijk was. Of de TRC echter ook verzoening op nationaal niveau heeft bereikt is veel onduidelijker. De TRC verwachtte dat groepen van mensen elkaar zouden vergeven - bijvoorbeeld blank tegenover zwart -, maar volgens sommige auteurs is verzoening eigenlijk een individuele aangelegenheid (Henderson 2000: 461). Verzoening tussen groepen is abstracter, onpersoonlijker en afstandelijker en dat vergt dus een veel grotere persoonlijke inspanning.

Bij dit verzoeningsproces in Zuid-Afrika is het niet alleen belangrijk in hoeverre zwarte slachtoffers de blanken willen vergeven, maar ook in hoeverre de blanken hun houding willen veranderen. Sommige critici hebben erop gewezen dat veel blanken nog steeds hun verantwoordelijkheid niet willen toegeven en nog steeds niet willen bekennen dat apartheid een slecht systeem was (Muller, 1997; Stack, 1998; Braid, 1997). Zolang die gedachten niet veranderd zijn in de geest van de blanken zal het hele verzoeningsidee een ijdele hoop blijven. Blanken kunnen de apartheidsmisdaden niet meer ontkennen en dat is een van de grote verwezenlijkingen van de TRC. Maar dat betekent niet dat ze hun houding van superioriteit verleerd zijn. Het zal dan ook nog vele jaren vergen voor zwart en blank in Zuid-Afrika zich één zullen voelen en voor men echt kan spreken van een 'rainbow nation'.

Als besluit kunnen we dus stellen dat de TRC een interessant initiatief was dat zeker ook in andere conflictsituaties kan gebruikt worden om af te rekenen met het verleden. Sommige bestaande tekortkomingen van de TRC kunnen eenvoudig opgelost worden om ervoor te zorgen dat andere waarheidscommissies succesvoller zijn dan de Zuid-Afrikaanse. Zo kan ervoor gezorgd worden dat commissies of democratische regeringen de vergoeding aan slachtoffers garanderen, zodat het niet blijft bij loze beloften. Door het risico op strafrechtelijke vervolging te vergroten kan ervoor gezorgd worden dat meer daders geneigd zijn amnestie te vragen en dat er dus meer waarheid aan het licht komt. Verder moet een nieuwe democratische regering zich inspannen om sociale en economische ongelijkheden uit het verleden zo snel mogelijk recht te trekken, zodat er echt werk gemaakt kan worden

van een nationale eenheid. Ten slotte moet er ook voor gezorgd worden dat een waarheidscommissie meer tijd en financiële middelen ter beschikking krijgt dan het geval was in Zuid-Afrika. Als deze voorwaarden gerespecteerd worden kan het fenomeen van de waarheidscommissies uitgroeien tot een van de beste middelen om conflicten uit het verleden op te lossen. De Zuid-Afrikaanse TRC was duidelijk een goed voorbeeld. Als de juiste lessen getrokken worden uit dit voorbeeld kan ze dan ook zeker model staan voor conflictverzoening overal ter wereld.

BIBLIOGRAFIE

ADAM & ADAM, 2000. The politics of memory in divided societies. In Wilmot James & Linda Van de Vijver (eds.) *After the TRC, Reflections on truth and reconciliation in South Africa*: 46-52. Cape Town: David Philips Publishers.

ASMAL KADES, ASMAL LOUISE & ROBERTS RONALD SURESH, 1997. *Reconciliation through Truth*. Cape Town: David Philip Publishers.

BELL, TERRY & DUMISA BUHLE NTSEBEZA, 2001. *Unfinished Business. South Africa, Apartheid & Truth*. Observatory: RedWorks.

BIZOS, GEORGE, 1998. *No One to Blame? In Pursuit of Justice in South Africa*. Claremont: David Philip Publishers Ltd.

BORAINE, ALEX, 2000. *A Country Unmasked. Inside South Africa's Truth and Reconciliation* Cape Town : Oxford University Press.

BORAINE, ALEX, 2000b. Truth and Reconciliation in South Africa: The Third Way. In Robert Rotberg & Dennis Thompson (eds.) *Truth versus Justice: the morality of truth commissions*. Princeton: Princeton University Press.

BRAID, MARY, 1997. South Africa's Bid To Pacify Its Ghosts. Can the Victims Live with Amnesty? *World Press Review*, February 1997.

CHERRY, JANET, 2000. Historical truth: something to fight for. In Charles Villa-Vicencio & Wilhelm Verwoerd (eds.) *Looking Back, Reaching Forward, Reflections on the Truth and Reconciliation Commission of South Africa*. 134-143. Cape Town: University of Cape Town Press.

CHRISTIE, KENNETH, 2000. *The South African Truth Commission*. London: MacMillan Press Ltd.

CIA WORLD FACTBOOK

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/sf.html#Econ>

COSE, ELLIS, 1998. The limitations of the Truth. *Newsweek* 132/18: 41-43.

EYSKENS, LISBETH, 2001. *Controversies over de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie*. Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.

GIBSON JAMES L., 2004. *Overcoming Apartheid. Can Truth Reconcile a Divided Nation?* New York: Russell Sage Foundation.

GOODMAN, DAVID, 1999. Why killers should go free: lessons from South Africa. *Washington Quarterly* 22/2: 169-181.

GOODMAN, DAVID, 1999b. *Fault Lines. Journeys into the new South Africa*. Berkeley: University of California Press.

HAMBER, BRANDON, 2000. *Reparations: A Moral and Political Responsibility*. Presentation to the "Implementing the TRC's Recommendations Workshop", Parktonian Hotel, Braamfontein, Johannesburg, 16 February 2000.

HARRIS, BRENT, 2000. *The Past, the TRC and the Archive as Depository of Memory*. Online publication: <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/m3c/m3c-harris.pdf>.

HAY, MARK, 1998 *Ukubuyisana. Reconciliation in South Africa*. Pietermaritzburg: Cluster Publications.

HENDERSON, WILLIE, 2000. Metaphors, narrative and 'truth': South Africa's TRC. *African Affairs* 99/396: 457-465.

IGNATIEFF, MICHAEL, 1997. Articles of Faith. In De Balie & the Netherlands Institute for Southern Africa *Echoes of Violence. Niza Cahier no 1, April 1997: 7-12*. Amsterdam: NiZa.

JACOBS, SEAN, 2000. Race and Racism. *The Institute for democracy in South Africa, September 2000, issue 23*.

JEFFEREY, ANTHEA, 2001. *The Truth about the Truth Commission*. Johannesburg: South African Institute for Race Relations.

LAPSLEY, MICHAEL 1998. Confronting the Past and Creating the Future: the Redemptive Value of Truth. *Social Research* 65/4: 741-758.

- LIEBENBERG, IAN & ZEGEYE, ABEBE, 1998. Pathway to Democracy? The case of the South African Truth and Reconciliation Process. *Social Identities* 4/3: 451-558.
- MAMDANI, MAHMOOD, 1997. Reconciliation without Justice. *Southern Review* 10/6: 22-25.
- MEIRING, PIETER, 1999. *Chronicle of the Truth and Reconciliation Commission*. Vanderbijlpark: Carpe Diem Books.
- MEREDITH, MARTIN, 1999. *Coming to Terms. South Africa's Search for Truth*. New York: Public Affairs.
- MERWE VAN DER, HUGO, 1999. The Truth and Reconciliation Commission and Community Reconciliation: An Analysis of Competing Strategies and Conceptualisations. *Dissertation submitted in partial fulfilment of the requirements of the degree of PhD at the George Mason University*.
- MINOW, MARTHA, 1998a. Between vengeance and forgiveness: South Africa's Truth and Reconciliation Commission. *Negotiation Journal* 14/4: 319-355.
- MINOW, MARTHA, 1998b. *Between Vengeance and Forgiveness, Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.
- MOONEY KATIE, NIEFTAGODIEN NOOR & ULRICH NICOLE, 1999. Conference Report. The TRC: Commissioning the Past (June 1999). *African Studies* 58/2: 209-218.
- MULLER, AMPIE, 1997. Facing Our Shadow Side. *Track Two* 6/3&4.
- NATTRASS, NICOLI, 1999. The Truth and Reconciliation Commission on business and apartheid: a critical evaluation. *African Affairs* 98/3: 373-391.
- NORVAL, ALETTA, 1999. Review Article. Truth and Reconciliation: the birth of the present and the reworking of History. *Journal of African Studies* 25/3: 499-519.
- ODENDAAL, ANDRIES, 1997. For All Its Flaws. The TRC as a Peacebuilding Tool. *Track Two* 6/3&4.
- PICKER, RUTH, 2003. Victim's Perspectives about the Hearings. *Unpublished paper*. Johannesburg: Centre for the Study of Violence and Reconciliation.
- PIENAAR, ALEC, 1995. The Truth and Reconciliation Commission in South Africa. *The African Society of International and Comparative Law*, Seventh Annual Conference, 21-24 August 1995, Johannesburg.

PIGOU, PIERS, 1999. Reconciliation Invisible without Investigation. *Mail & Guardian* 30/7-5/8/1999: 25.

POSEL, DEBORAH, 2002. The TRC Report: What Kind of History? What Kind of Truth? In Deborah Posel & Graeme Simpson (eds.) *Commissioning the Past: Understanding South Africa's Truth and Reconciliation Commission*: 147-172. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

RIGBY, ANDREW, 2001. *Justice and Reconciliation. After the Violence*. Boulder: Lynne Rienner Publisher.

SHEA, DOROTHY, 2000. *The South African Truth Commission. The Politics of Reconciliation*. Washington DC: United States Institute of Peace Press.

STACK, LOUISE, 1998. The State Security Council, the Courts, and the TRC. *Centre for Policy Studies*.

STREEK, B., 1999. Truth Commission Pays out a Pittance. *Daily Mail & Guardian*, 11 November 1999.

THAMM, MARIANNE, 2003. Die Stem van Zuid-Afrika. Demonen Uitdrijven. *De Standaard*, 14 april 2003.

THE OFFICIAL TRUTH AND RECONCILIATION WEBSITE, 1998. http://www.doi.gov.za/trc/trc_frameset.htm

TRC RESEARCH WEBSITE, 2004. <http://africana.ugent.be/htm>

TUTU, DESMOND MPIOLO, 1999. *No Future Without Forgiveness*. New York: Doubleday.

WILLIAMS, CARIN, 1998. The TRC: a project of Public Education. *Paper for the TRC: Commissioning the Past*.

WILSON, RICHARD, A., 2000. Reconciliation and Revenge in Post-Apartheid South Africa. *Current Anthropology* 41/1: 75-98.

WILSON, RICHARD, A., 2001. *The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa. Legitimizing the Post-Apartheid State*. Cambridge: Cambridge University Press.